

ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อน "โขน": มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสู่ ความยั่งยืนผ่านกลไก การมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี

ณัฐกานต์ บุญศิริ¹

Received: 4 May 2026; Revised: 1 June 2026; Accepted: 5 June 2026

¹อาจารย์ ดร. สาขาวชิชาวิทยศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Email: natthakan.bunsiri@gmail.com

Strategic Development of Khon: Sustaining Intangible Cultural Heritage through Multi- Stakeholder Participation Mechanisms

Natthakan Bunsiri ¹

¹ Lecturer, Department of Dance Faculty of Fine and Applied Arts Chulalongkorn University,
Email: natthakan.bunsiri@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแผนยุทธศาสตร์การส่งเสริมและรักษา “โชน” ในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ให้สอดคล้องทั้งกับบริบทสังคมไทยร่วมสมัย และมาตรฐานสากลภายใต้อนุสัญญายูเนสโก ค.ศ. 2003 (UNESCO 2003 Convention) โดยเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยจัดทำแผนยุทธศาสตร์การส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมรายการโชน การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research) ครอบคลุมการวิจัยเชิงเอกสารและการระดมความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ใน 4 ภูมิภาคทั่วประเทศ จำนวน 150 คน ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ ศิลปิน หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา ผลการวิจัยพบว่าโชนมีจุดแข็งอย่างโดดเด่นในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้รับการรับรองระดับนานาชาติและมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ขณะเดียวกันก็ยังเผชิญความท้าทายเชิงโครงสร้าง ทั้งด้านการสืบทอดสู่คนรุ่นใหม่ ความไม่สมบูรณ์ของระบบฐานข้อมูลดิจิทัล และความไม่ต่อเนื่องของกลไกสนับสนุนงบประมาณ จากข้อค้นพบดังกล่าว บทความนี้จะนำเสนอยุทธศาสตร์ 8 ด้านที่บูรณาการทั้งการพัฒนาศักยภาพบุคลากร การผนึกโชนเข้าสู่ระบบการศึกษา การนำนวัตกรรมดิจิทัลมาเสริมพลัง และการยกระดับสู่ Soft Power เชิงยุทธศาสตร์ เพื่อสร้างความยั่งยืนให้โชนดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาในสังคมร่วมสมัย

คำสำคัญ โชน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (ICH) ยุทธศาสตร์วัฒนธรรม Soft Power
การมีส่วนร่วมของชุมชน

Abstract

This research article aims to present a strategic plan for the promotion and safeguarding of *Khon* as an Intangible Cultural Heritage of Humanity, aligned with both the contemporary Thai social context and international standards under the UNESCO 2003 Convention. The study forms part of a broader research project on the development of a strategic plan for the promotion and safeguarding of *Khon* as an intangible cultural heritage. A Mixed Methods Research design was employed, encompassing documentary research and multi-stakeholder consultations conducted across four regions nationwide, involving a total of 150 participants comprising experts, performing artists, government agencies, and educational institutions. The findings reveal that *Khon* possesses distinctive strengths as an internationally recognized intangible cultural heritage with deep cultural roots, while simultaneously facing structural challenges in the transmission of knowledge to younger generations, incomplete digital archiving systems, and discontinuities in budgetary support mechanisms. Drawing on these findings, this article proposes an eight-dimensional strategic framework that integrates human resource capacity development, the embedding of *Khon* within formal education systems, the deployment of digital innovation to reinforce its vitality, and its elevation as a strategic instrument of Soft Power—with the overarching aim of sustaining *Khon* as a living, vibrant presence in contemporary society.

Keywords: *Khon*, Intangible Cultural Heritage (ICH), Cultural Strategy, Soft Power, Community Participation

บทนำ

โขนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติด้านศิลปะการแสดงที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ ความเชื่อ และภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้รับการสืบทอดมาอย่างยาวนานกว่าสี่ศตวรรษ โดยเป็น การผสมผสานองค์ประกอบศิลป์จากหลายแขนงเข้าด้วยกัน ทั้งดนตรี วรรณกรรม (โดยเฉพาะมหากาพย์รามเกียรติ์) พิธีกรรม และงานช่างฝีมือชั้นสูง ความสำคัญของโขนได้รับการยกระดับและเป็นที่ ยอมรับอย่างเป็นทางการในเวทีโลก เมื่อองค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้ประกาศขึ้นทะเบียนโขนให้ เป็น "รายการตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ" (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity) ภายใต้อนุสัญญา ค.ศ. 2003 เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2561 สถานะดังกล่าวนอกจากจะสร้างความภาคภูมิใจและเป็นปัจจัยกระตุ้นความ สนใจในระดับสากลแล้ว ยังถือเป็นพันธกรณีสำคัญที่ประเทศไทยจะต้องดำเนินการขับเคลื่อน มาตรการ "สงวนรักษา" (Safeguarding) มรดกทางวัฒนธรรมนี้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สอดคล้องกับ ตัวชี้วัดและมาตรฐานของยูเนสโก

อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โขนกำลังเผชิญกับความท้าทายและวิกฤตการณ์ด้านการสืบทอดที่สำคัญ ปัญหาในระดับรากฐานที่พบ คือ ความสนใจของคนรุ่นใหม่ที่มีต่อโขนมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากอิทธิพลของกระแส วัฒนธรรมต่างชาติและวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่เน้นความรวดเร็วและบริโภคสื่อบันเทิงร่วมสมัยที่เข้าถึงง่าย กว่า ประกอบกับโขนมักถูกมองว่าเป็นศิลปะชั้นสูงที่ซับซ้อน เข้าถึงยาก และกระบวนการฝึกฝนต้องใช้ ระยะเวลาอันยาวนาน ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้เกิดปัญหาการขาดแคลนผู้สืบทอดและบุคลากรที่มีความ เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอย่างรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นนักแสดง ดนตรีปี่พาทย์ ผู้พากย์เจรจา ไปจนถึงช่างฝีมือ แขนงต่างๆ (เช่น ช่างทำหัวโขน ช่างปักเครื่องแต่งกาย) ในขณะเดียวกัน จำนวนครูโขนผู้เชี่ยวชาญ ระดับสูงก็มีอายุเฉลี่ยเพิ่มขึ้นและลดจำนวนลงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นความเสี่ยงต่อการสูญหายของคลัง องค์ความรู้ดั้งเดิม

นอกจากปัญหาด้านกระบวนการถ่ายทอดแล้ว ในมิติของการบริหารจัดการเชิงโครงสร้างยัง พบว่า ประเทศไทยขาดแผนยุทธศาสตร์ระยะยาวที่เป็นระบบและบูรณาการ การดำเนินโครงการและ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โขนในอดีต มักมีลักษณะเป็นโครงการเฉพาะกิจที่ดำเนินการแยก ส่วนกัน ขาดความต่อเนื่องในเชิงนโยบาย ขาดการเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมืออย่างเป็นเอกภาพ และเผชิญกับข้อจำกัดด้านงบประมาณที่ไม่แน่นอน ปัญหาเชิงระบบนี้ทำให้การพัฒนาต่อยอดโขนสู่

การเป็นโครงสร้างธุรกิจที่พึ่งพาตนเองได้ หรือการเชื่อมโยงเข้ากับอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เชิงพาณิชย์ที่ยั่งยืนยังไม่สามารถทำได้อย่างเต็มศักยภาพ

ทั้งนี้ หากพิจารณาสถานะองค์ความรู้ด้านโขนในแวดวงวิชาการไทย พบว่ามีการศึกษาที่สั่งสมมาอย่างต่อเนื่อง ธนิต อยู่โพธิ์ (2516) ได้วางรากฐานการศึกษาโขนในฐานะศิลปะการแสดงที่มีโครงสร้างจารีตอันซับซ้อน ด้านนาฏกรรมไทยในบริบทนานาชาติมีการศึกษาของ Mattani Moj dara Rutnin (1993) ที่วิเคราะห์วิวัฒนาการ และการปรับตัว ในขณะที่ นิยะดา เหล่าสุนทร (2549) ได้ศึกษาวรรณคดีรามเกียรติ์ซึ่งเป็นแกนเนื้อหาของโขน อย่างลึกซึ้ง และ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2555) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาการแสดงโขนให้สอดคล้องกับสังคมร่วมสมัย ในมิติของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม รายงานของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม (2561, 2563) และ Periodic Report ที่ประเทศไทยส่งถึง UNESCO (Thailand, 2022) ได้บันทึกสถานการณ์สงวนรักษาโขนในฐานะพันธุกรรม ที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม งานวิชาการดังกล่าวส่วนใหญ่มุ่งเน้นการบันทึกองค์ความรู้ (Documentation) การวิเคราะห์ทางศิลปะหรือการรายงานสถานะตามตัวชี้วัดของ UNESCO เป็นหลัก ช่องว่างทางการวิจัยที่ปรากฏ ชัดเจน จึงมีอย่างน้อย 3 ประการ ดังนี้ ประการแรก ยังไม่มีงานวิจัยใดที่บูรณาการกรอบทฤษฎีข้ามศาสตร์จาก สังคมวิทยา วัฒนธรรม เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม การจัดการเชิงกลยุทธ์ และการเรียนรู้ทางสังคมเข้าด้วยกันเพื่อ ออกแบบ แผนยุทธศาสตร์แบบบูรณาการสำหรับโขน โดยเฉพาะ ประการที่สอง งานวิจัยด้านนโยบาย ICH ใน บริบทไทยส่วนใหญ่ยังขาดกระบวนการรับฟังเสียงจากชุมชนผู้ปฏิบัติอย่างเป็นระบบและครอบคลุมทั้ง 4 ภูมิภาค ประการ ที่สาม ยังไม่มีการแปลงวิสัยทัศน์ด้านการอนุรักษ์โขนให้เป็นแผนยุทธศาสตร์ที่มีตัวชี้วัด (KPIs) และกรอบ เวลาที่ชัดเจนสามารถนำไปปฏิบัติและติดตามผลได้จริงในเชิงนโยบาย งานวิจัยนี้จึงมุ่งปิดช่องว่างทั้งสามประการดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยโครงการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมรายการ "โขน" จึงมุ่งเน้นการปิดช่องว่างดังกล่าว โดยการรวบรวมและบูรณาการข้อมูลเชิงลึกจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแบบพหุภาคี ทั้งกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ศิลปิน สถาบันการศึกษา และหน่วยงานภาครัฐในระดับภูมิภาคและระดับชาติ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว งานวิจัยนี้จึงกำหนดคำถามวิจัยหลัก 3 ข้อ ได้แก่ 1). สถานการณ์ปัจจุบัน จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค (SWOT) ของโขนในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยและทั้ง 4 ภูมิภาค มีลักษณะอย่างไร และมีปัจจัยใดที่ส่งผลต่อความยั่งยืนของโขนในฐานะ ICH 2). ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแบบพหุภาคีมีมุมมองความคาดหวังและข้อเสนอแนะ

อย่างไรต่อแนวทางการส่งเสริมและรักษาโซน และกลไกการมีส่วนร่วมรูปแบบใดที่มีความเหมาะสม และเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ และ 3) แผนยุทธศาสตร์การส่งเสริมและรักษามรดกโซนที่สอดคล้องกับ บริบทสังคมไทยร่วมสมัยและมาตรฐานสากลภายใต้อนุสัญญา UNESCO ค.ศ. 2003 ควรมีสาระสำคัญ เป้าหมาย และตัวชี้วัดในด้านใดบ้าง งานวิจัยนี้ได้สร้างกรอบแนวคิดที่ก้าวข้ามการอนุรักษ์แบบแข็ง โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีแบบข้ามศาสตร์ (Interdisciplinary) ได้แก่ ทฤษฎีการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage Preservation Theory) (Lowenthal, 1985), วาทกรรมมรดกที่ได้รับ การรับรอง (AHD) (Smith, 2006), ชุมชนแห่งการปฏิบัติ (Community of Practice) (Lave & Wenger, 1991) และ ทฤษฎีการจัดการเชิงกลยุทธ์ (Strategic Management Theory) (Porter, 1985; Barney, 1991; Mintzberg, 1994) มาเป็นแกนหลักในการศึกษา เพื่อสร้างสมดุลระหว่างการ อนุรักษ์จารีตดั้งเดิมและการปรับตัวเข้าสู่อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ นำไปสู่การจัดทำแผนยุทธศาสตร์ (ระยะสั้น กลาง ยาว) ที่ปฏิบัติได้จริง ซึ่งจะพลิกบทบาทของโซนสู่การเป็น "มรดกวัฒนธรรมที่มีชีวิต" (Living Heritage) และยกระดับให้เป็น Soft Power ที่ทรงคุณค่าทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืน ในเวทีโลก

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 อนุสัญญาว่าด้วยมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ค.ศ. 2003 (UNESCO 2003 ICH Convention)

อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (UNESCO, 2003) ถือเป็น กรอบกฎหมายระหว่างประเทศ ที่มีผลผูกพันและเป็นรากฐานของงานวิจัยนี้ อนุสัญญาดังกล่าวนิยาม ICH ว่าครอบคลุม 5 ขอบเขต ได้แก่ 1) ประเพณีและการแสดงออกทางวาจา 2) ศิลปะการแสดง 3) แนว ปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม งานเทศกาล 4) ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติ และ 5) งาน หัตถกรรมดั้งเดิม โดยมุ่งเน้น “การสงวนรักษา” (Safeguarding) ในความหมายที่ครอบคลุมการ ถ่ายทอด การอนุรักษ์ การส่งเสริม และการฟื้นฟู ซึ่งแตกต่างจากการอนุรักษ์แบบนิ่ง (Static Preservation) ที่มุ่งแต่การ “แช่แข็ง” สภาพเดิม (UNESCO, 2003) แนวทางปฏิบัติที่ออกตาม อนุสัญญา (Operational Directives) ระบุให้รัฐภาคีจัดทำรายการและแผนยุทธศาสตร์ ที่บูรณาการ ชุมชนเจ้าของมรดกเข้าไว้เป็นศูนย์กลาง (UNESCO, 2008) ขณะที่การขึ้นทะเบียนโซนใน Representative List of the ICH of Humanity เมื่อ พ.ศ. 2561 ยิ่งตอกย้ำพันธกรณีของไทยใน การจัดทำ แผนยุทธศาสตร์เชิงปฏิบัติที่รายงานต่อคณะกรรมการ UNESCO ได้ (UNESCO, 2018)

2.2 ทฤษฎีการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage Preservation Theory)

David Lowenthal (1985) ได้วางรากฐานทฤษฎีการศึกษามรดกผ่านผลงาน *The Past is a Foreign Country* โดยเสนอว่าการรับรู้ “มรดก” เป็นกระบวนการสร้างความหมายทางสังคมที่ผูกพันกับอัตลักษณ์ ความทรงจำ และพลังอำนาจในแต่ละยุคสมัย ไม่ใช่การสงวนรักษา “ของจริง” ในสภาพดั้งเดิม อย่างไม่เปลี่ยนแปลง ทฤษฎีนี้ชี้ให้เห็นว่าการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนต้องสร้าง “การเข้าถึง” (Accessibility) และ “ความมีชีวิต” (Vitality) ให้กับมรดก ไม่ใช่เพียงกักเก็บไว้ใน พิพิธภัณฑ์หรือเอกสาร (Lowenthal, 1985) แนวคิดนี้สอดคล้องกับกรอบ “มรดกที่มีชีวิต” (Living Heritage) ของ UNESCO และเป็นพื้นฐานสำคัญในการออกแบบยุทธศาสตร์ที่ไม่ตัดขาดไขนออกจากกระบวนการสังคมร่วมสมัย นอกจากนี้ Logan และ Reeves (2009) ยังได้ขยายแนวคิดนี้ไปสู่บริบท “มรดกที่ยากลำบาก” (Difficult Heritage) ซึ่งไขนเผชิญอยู่เช่นกัน ในฐานะมรดกชั้นสูงที่ถูกมองว่าเข้าถึงยากจากสายตาของคนรุ่นใหม่ (Logan & Reeves, 2009)

2.3 วาทกรรมมรดกที่ได้รับการรับรอง (Authorized Heritage Discourse – AHD)

Laurajane Smith (2006) บัญญัติแนวคิด Authorized Heritage Discourse (AHD) ในผลงาน *Uses of Heritage* เพื่ออธิบายว่านโยบายมรดกส่วนใหญ่ถูกผลิตและนิยามโดย “ผู้เชี่ยวชาญ” และรัฐ ในลักษณะ “บนลงล่าง” (Top-down) โดยกีดกันเสียงของชุมชนเจ้าของมรดก Smith ตั้งคำถามว่า “ใครมีสิทธิ์ตัดสินว่าสิ่งใดคือมรดก และควรอนุรักษ์อย่างไร?” (Smith, 2006) Blake (2006) ขยายแนวคิดนี้ในบริบทของอนุสัญญา UNESCO 2003 โดยชี้ว่าความท้าทายสำคัญคือการสร้างสมดุลระหว่างการกำกับดูแลระดับชาติกับอำนาจของชุมชนในการตัดสินใจเกี่ยวกับมรดกของตนเอง (Blake, 2006) งานวิจัยนี้ก้าวล้ำแนวคิด AHD โดยไม่เพียงแต่วิพากษ์วาทกรรมที่มีอยู่แต่นำ AHD มาใช้เป็น “เครื่องมือออกแบบนโยบาย” เพื่อระบุว่าพื้นที่อำนาจการตัดสินใจ ควรกระจายอย่างไรระหว่างระดับชาติ ภูมิภาค และชุมชนในกรอบยุทธศาสตร์ไขน

2.4 ทฤษฎีชุมชนแห่งการปฏิบัติ (Community of Practice – CoP)

Jean Lave และ Etienne Wenger (1991) พัฒนาทฤษฎี Community of Practice (CoP) ใน *Situated Learning* โดยเสนอว่าการเรียนรู้ที่แท้จริงเกิดขึ้นผ่านการมีส่วนร่วมในชุมชนการปฏิบัติจริง ไม่ใช่การรับสาร ข้อมูลเพียงฝ่ายเดียว กลไกสำคัญคือ “การมีส่วนร่วมแบบรอบนอกที่ถูกต้อง” (Legitimate Peripheral Participation – LPP) ซึ่งหมายความว่าผู้เรียนจะต้องได้รับโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนผู้ปฏิบัติจริงในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป จนกลายเป็นสมาชิกเต็มรูปแบบ (Lave & Wenger, 1991) ในบริบทของไขน ทฤษฎีนี้ชี้ว่าโครงการสืบทอดที่ให้ผู้เรียน “สังเกตการณ์

จากระยะไกล” หรือเรียนผ่านสื่อดิจิทัลแต่เพียงอย่างเดียวจะไม่เพียงพอ การสร้างระบบ “ชุมชนครู โชน” ที่ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติและแสดงในสภาพแวดล้อมจริงร่วมกับ ครูปรมาจารย์จึงเป็นหัวใจของการ สืบทอดที่ยั่งยืน แนวคิดนี้เป็นฐานทฤษฎีหลักของยุทธศาสตร์ด้านการ พัฒนาบุคลากรและระบบ การศึกษาในงานวิจัยนี้

2.5 ทฤษฎีการจัดการเชิงกลยุทธ์ (Strategic Management Theory)

งานวิจัยนี้บูรณาการทฤษฎีการจัดการเชิงกลยุทธ์จาก 3 กระแสหลัก กระแสแรก Michael E. Porter (1985) เสนอกรอบวิเคราะห์ห่วงโซ่คุณค่า (Value Chain Analysis) และการวิเคราะห์แรง กดดัน 5 ประการ (Five Forces) ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้เพื่อระบุว่ากิจกรรมใดในระบบนิเวศโชน (ตั้งแต่การผลิต การถ่ายทอด จนถึงการจัดจำหน่ายและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม) สร้างคุณค่าสูงสุด และควรได้รับการลงทุนเป็นพิเศษ (Porter, 1985) กระแสที่สอง Jay Barney (1991) พัฒนามุมมอง เชิงทรัพยากร (Resource-Based View – RBV) โดยเสนอว่าความได้เปรียบเชิงแข่งขันที่ยั่งยืนเกิด จากทรัพยากรที่มีคุณลักษณะ VRIN (Valuable, Rare, Inimitable, Non-substitutable) (Barney, 1991) ศิลปินโชนชั้นครู คลังองค์ความรู้ดั้งเดิม และระบบพิธีกรรมที่สะสมมากกว่า 4 ศตวรรษ ล้วนเป็นทรัพยากร VRIN ที่ไม่มีชาติใดสามารถเลียนแบบได้ กระแสที่สาม Henry Mintzberg (1994) วิพากษ์การวางแผน เชิงกลยุทธ์แบบ “กำหนดล่วงหน้า” (Prescriptive Planning) และเสนอแนวทาง “กลยุทธ์ที่เกิดขึ้นเอง” (Emergent Strategy) ที่ยืดหยุ่นและ ตอบสนอง ต่อบริบทที่เปลี่ยนแปลงได้ (Mintzberg, 1994) ทั้งสามกรอบถูกนำมาสังเคราะห์ร่วมกับการ วิเคราะห์ SWOT เพื่อออกแบบยุทธศาสตร์ที่ทั้งมีทิศทางชัดเจนและปรับตัวได้ตามสถานการณ์จริง

2.6 เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมและความยั่งยืน (Cultural Economics and Sustainability)

David Throsby (2001) ใน Economics and Culture วางรากฐานแนวคิด “ทุนทางวัฒนธรรม” (Cultural Capital) โดยชี้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมมีทั้งมูลค่าทางเศรษฐกิจ (Economic Value) และมูลค่าทางวัฒนธรรม (Cultural Value) ซึ่งต้องได้รับการจัดการควบคู่กัน ไม่ใช่มองว่าขัดแย้งกัน (Throsby, 2001) Keith Nurse (2006) ยกย่องแนวคิดนี้โดยเสนอให้ วัฒนธรรมเป็น “เสาหลักที่สี่แห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน” (Fourth Pillar of Sustainable Development) ควบคู่ไปกับเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อผนวกอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เข้า กับนโยบายพัฒนาระยะยาว (Nurse, 2006) แนวคิดเหล่านี้เป็นฐานทฤษฎีของยุทธศาสตร์เศรษฐกิจ สร้างสรรค์โชนและยุทธศาสตร์ Soft Power ในงานวิจัยนี้

2.7 นวัตกรรมดิจิทัลเพื่อมรดกวัฒนธรรม (Digital Innovation for Cultural Heritage)

Radianti และคณะ (2020) ทบทวนอย่างเป็นระบบถึงการประยุกต์ใช้ “ความเป็นจริงเสมือนแบบดื่มด่ำ” (Immersive Virtual Reality – iVR) ในการศึกษาระดับอุดมศึกษา พบว่า iVR ช่วยเพิ่มความสนใจ ความเข้าใจ และการคงข้อมูลในความทรงจำระยะยาวได้อย่างมีนัยสำคัญในเนื้อหาที่ต้องการประสบการณ์สามมิติ (Radianti et al., 2020) การนำ iVR และ Augmented Reality (AR) มาใช้กับโชนจึงไม่ใช่ “การตามกระแสดิจิทัล” แต่เป็นการสร้างช่องทางใหม่ให้ผู้เรียนทั่วโลกสามารถ “เข้าถึงโชน” ได้ก่อนตัดสินใจเข้าสู่กระบวนการฝึกปฏิบัติจริง แนวคิดนี้เป็นรากฐานทฤษฎีของยุทธศาสตร์ด้านดิจิทัลและฐานข้อมูลในงานวิจัยนี้

2.8 กรณีศึกษาเปรียบเทียบระดับนานาชาติ (International Comparative Cases)

งานวิจัยนี้ศึกษากรณีตัวอย่างของประเทศที่ประสบความสำเร็จในการสงวนรักษา ICH ควบคู่ไปกับการพัฒนาเป็น Soft Power เชิงพาณิชย์ ญี่ปุ่นเป็นกรณีตัวอย่างสำคัญผ่าน Japan Arts Council ซึ่งออกแบบกลไก เงินทุนหมุนเวียนอิสระจากงบประมาณรัฐ ทำให้ศิลปะการแสดงดั้งเดิมอย่างโนและคาบุกิดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องและสร้างรายได้ในระยะยาว (Japan Arts Council, 2022) เกาหลีใต้ผ่าน Korea Cultural Heritage Foundation และ Korea Arts and Culture Education Service ได้บูรณาการการศึกษามรดกวัฒนธรรม เข้าสู่หลักสูตรแห่งชาติและใช้กลไกรัฐ-เอกชนในการผลักดันมรดกวัฒนธรรมสู่อุตสาหกรรมบันเทิงระดับโลก (Korea Cultural Heritage Foundation, 2022; Korea Arts and Culture Education Service, 2022) บทเรียนจากทั้งสองประเทศยืนยันว่าความสำเร็จในการรักษา ICH เกิดจากการบูรณาการเชิงนิเวศระหว่าง นโยบายการศึกษา กลไกตลาด และการมีส่วนร่วมของชุมชน

2.9 การสังเคราะห์กรอบแนวคิดเพื่องานวิจัย (Synthesis: Integrated Theoretical Framework)

งานวิจัยนี้สร้าง “บทสนทนาข้ามศาสตร์” ระหว่างสังคมวิทยาวัฒนธรรม (Lowenthal, Smith) การเรียนรู้ทางสังคม (Lave & Wenger) เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม (Throsby, Nurse) และการจัดการเชิงกลยุทธ์ (Porter, Barney, Mintzberg) ในกรอบเดียวกัน โดยมีอนุสัญญา UNESCO 2003 เป็นกรอบกฎหมายที่ผูกทฤษฎีทั้งหมดเข้าหากัน การบูรณาการนี้ผลิตข้อค้นพบที่ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งไม่สามารถนำไปสู่ได้ด้วยตัวเอง กล่าวคือ “แผนยุทธศาสตร์ที่ทั้งอนุรักษ์ ถ่ายทอด สร้างรายได้ และวัดผลได้จริง” ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสาน (Creswell & Plano Clark, 2018) ถูก

นำมาใช้เพื่อให้ทฤษฎีเหล่านี้ สามารถตอบโจทย์เชิงประจักษ์ได้อย่างครบถ้วนทั้งในมิติเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้ออกแบบกระบวนการศึกษาโดยใช้ รูปแบบการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research) (Creswell & Plano Clark, 2018) ซึ่งบูรณาการการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative) และเชิงปริมาณ (Quantitative) เข้าด้วยกัน โดยมีแกนหลักคือการวิจัยเชิงนโยบาย (Policy Research) เพื่อบ่งเน้นการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) ที่เน้นให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกระดับได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการสะท้อนปัญหาและออกแบบทางออกร่วมกัน กระบวนการวิจัยถูกแบ่งออกเป็นขั้นตอนที่มีความเฉพาะเจาะจง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง (Population and Sample) ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มเป้าหมายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักระดับประเทศ จำนวนรวมทั้งสิ้น 150 คน โดยใช้กระบวนการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เป็นหลัก ร่วมกับการเลือกแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) เพื่อเข้าถึงเครือข่ายศิลปินอาวุโส และการสุ่มแบบชั้นภูมิ (Stratified Sampling) เพื่อกระจายสัดส่วนตัวแทนตามภูมิภาค กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย 4 กลุ่มหลัก ได้แก่

1. กลุ่มผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการ (30 คน) ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านศิลปวัฒนธรรม นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ โขน ดนตรี วรรณคดี และนักวิชาการด้านการวางแผนยุทธศาสตร์
2. กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านและศิลปิน (50 คน) ประกอบด้วยศิลปินแห่งชาติ ครูโขน ครูช่าง (เช่น ช่างทำหัวโขน ช่างปักผ้าตราครุฑ) นักแสดง และผู้สืบทอดมรดกโขนในระดับชุมชนท้องถิ่น
3. กลุ่มผู้แทนหน่วยงานภาครัฐและเอกชน (20 คน) ประกอบด้วยผู้แทนจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา รวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีบทบาทในพื้นที่
4. กลุ่มสถาบันการศึกษา (50 คน) ประกอบด้วยคณาจารย์และนักศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป จากสถาบันที่เปิดสอนวิชาเอกนาฏศิลป์ไทยและสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (Research Instruments) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลถูกออกแบบให้สอดคล้องกับกรอบตัวชี้วัดของอนุสัญญา UNESCO 2003 (Guidance Notes) โดยแบบสอบถามนี้ ออกแบบในฐานะแบบสำรวจความคิดเห็น (Opinion Survey) มีใช้มาตรวัดทางจิตวิทยา (Psychometric Scale) การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) เพื่อประกอบการอธิบายบริบทเชิงนโยบาย ประกอบด้วย

- แบบสอบถาม (Questionnaires) ออกแบบเฉพาะสำหรับ 4 กลุ่มเป้าหมาย เพื่อเก็บข้อมูลเชิงปริมาณและข้อเท็จจริงพื้นฐาน
- แนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก (Semi-structured Interviews) เพื่อเจาะลึกทัศนคติและบริบทที่ซับซ้อน
- แบบประเด็นสนทนากลุ่ม (Focus Group Guides) มุ่งเน้นการระดมสมองเพื่อกำหนดทิศทางยุทธศาสตร์ แบ่งตามกรอบระยะเวลาดำเนินงาน คือ ระยะสั้น (1-3 ปี) ระยะกลาง (4-6 ปี) และระยะยาว (7-10 ปี)
- แบบบันทึกภาคสนาม (Field Notes) และการสังเกตการณ์ (Participant Observation) สำหรับจดบันทึกกระบวนการถ่ายทอดความรู้และพฤติกรรมที่มีส่วนร่วมระหว่างการลงพื้นที่

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) การเก็บข้อมูลแบ่งการดำเนินงานออกเป็นมิติต่างๆ เพื่อความรอบด้าน ได้แก่

1. การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ศึกษารายงานสถานะมรดกภูมิปัญญา แผนแม่บทด้านวัฒนธรรม นโยบายรัฐ และเอกสารรายงานประจำปี (Periodic Report) ของ UNESCO เพื่อสร้างกรอบแนวคิด
2. การประชุมระดมสมองและสัมมนาเชิงปฏิบัติการ (Focus Group Discussions) ดำเนินการลงพื้นที่เพื่อรับฟังความคิดเห็นจากตัวแทนทั้ง 4 ภูมิภาค ครอบคลุมบริบทเชิงพื้นที่ที่แตกต่างกัน ได้แก่
 - ภาคกลาง: จัดที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กรุงเทพมหานคร
 - ภาคใต้: จัดที่สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
 - ภาคตะวันออก/เชียงใหม่: จัดที่คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

- o ภาคเหนือ: จัดที่มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ (หมายเหตุ: แต่ละเวทีมีผู้เข้าร่วม 30 คน และมีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการส่วนกลางเพื่อสังเคราะห์ข้อมูลอีก 1 ครั้ง จำนวน 15 คน ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis) ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาจะถูกนำมาประมวลผลผ่าน 3 แนวทางหลัก เพื่อความแม่นยำในการกำหนดแผนยุทธศาสตร์

1. การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ (Qualitative Content Analysis) นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มมาถอดความ จัดหมวดหมู่ประเด็น (Coding) ตามตัวชี้วัด UNESCO และกลุ่มเป้าหมาย
2. การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบประเด็น (Thematic Comparison) สังเคราะห์จุดร่วมและจุดต่างของบริบทปัญหาและข้อเสนอแนะในแต่ละภูมิภาค เพื่อหาแนวทางเชิงนโยบายที่ตอบโจทย์ทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่น
3. การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ (Strategic Analysis) ใช้เครื่องมือ SWOT Analysis เพื่อประเมินสภาพแวดล้อมภายในและภายนอก ควบคู่กับการใช้ TOWS Matrix ในการจับคู่ปัจจัยเพื่อนำไปสู่การออกแบบยุทธศาสตร์เชิงรุก เชิงรับ เชิงแก้ไข และเชิงป้องกัน อย่างมีเหตุผลรองรับทางวิชาการ (ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสอบถาม ใช้สถิติเชิงพรรณนาประกอบการอธิบายบริบท)

3.5 จริยธรรมการวิจัย (Research Ethics) เพื่อให้กระบวนการวิจัยเป็นไปตามมาตรฐานสากล โครงการนี้ได้รับการพิจารณาและอนุมัติจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ (หมายเลขโครงการรับรอง 680046) ผู้ให้ข้อมูลทุกท่านได้รับการชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ สิทธิในการถอนตัว การปกปิดข้อมูลส่วนบุคคลให้เป็นความนิรนาม (Anonymity) ผ่านกระบวนการขอความยินยอมแบบเป็นลายลักษณ์อักษร (Informed Consent Form) ตลอดจนมีระบบรักษาความปลอดภัยของข้อมูลดิจิทัลที่รัดกุม

3.6 การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Trustworthiness) เพื่อให้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการวิจัยมีความน่าเชื่อถือ (Credibility) ความสามารถในการถ่ายโอน (Transferability) ความสม่ำเสมอ (Dependability) และความเป็นกลาง (Confirmability) ตามกรอบของ Lincoln & Guba (1985) ผู้วิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบ ความน่าเชื่อถือผ่าน 3 กระบวนการหลัก ดังนี้

1. การตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบสามเส้าทั้งในมิติ แหล่งข้อมูล (Data Triangulation) และวิธีการ (Method Triangulation) กล่าวคือ ข้อนค้นพบเชิงคุณภาพ จากการสัมภาษณ์และการระดมสมอง ถูกตรวจสอบข้ามกันกับข้อมูลเชิงปริมาณ จากแบบ สอบถาม (150 ชุด) และข้อมูลเชิงเอกสาร การรวบรวมข้อมูลจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 4 กลุ่ม ในบริบทภูมิภาคที่ต่างกันช่วยลดความลำเอียงจากแหล่งข้อมูลเดียว

2. การตรวจสอบโดยสมาชิก (Member Checking) ภายหลังการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น ผู้วิจัย ได้นำสรุปผลการวิเคราะห์และร่างข้อค้นพบ กลับไปให้ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิ ครูโชน และผู้แทนหน่วยงาน ตรวจสอบความถูกต้อง กระบวนการนี้ ดำเนินการในรูปแบบ สัมมนาเชิงปฏิบัติการสังเคราะห์ข้อมูลส่วนกลาง (15 คน ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ซึ่งผู้เข้าร่วมสามารถโต้แย้ง ปรับปรุง หรือยืนยันข้อสรุป ก่อนนำไปออกแบบ ยุทธศาสตร์

3. การตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญภายนอก (Peer Debriefing) ผู้วิจัยจัดให้มีการ ทบทวน กระบวนการวิจัยและการตีความข้อมูลโดยคณะที่ปรึกษาโครงการ ซึ่งประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปวัฒนธรรมและด้านระเบียบวิธีวิจัย กระบวนการ Peer Debriefing นี้ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถตรวจสอบตนเองจากมุมมองภายนอก ลดความลำเอียงจากความใกล้ชิดกับบริบทการวิจัย และเสริมความโปร่งใสในการตีความข้อมูล

ผลการวิจัย

ก่อนนำเสนอผลการวิจัยเชิงคุณภาพในรายละเอียด ผลการวิจัยใน ตาราง 1 แสดงภาพรวมผลการสำรวจ ความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (n = 150) ผ่านแบบสอบถาม 5 มิติ 25 ข้อ เพื่อสะท้อนสถานการณ์จาก มุมมองเชิงปริมาณ ซึ่งเป็นฐานเชิงประจักษ์สนับสนุนการวิเคราะห์ SWOT และการออกแบบยุทธศาสตร์ สรุปได้ดังนี้

Table 1. Summary of descriptive statistics by dimension from the questionnaire (n = 150)

มิติ	ด้าน	$\bar{x}$	S.D.	ระดับ
D1	การรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับโซน	3.75	0.67	สูง
D2	ทัศนคติต่อการอนุรักษ์โซน	4.39	0.26	สูงมาก
D3	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมโซน	2.99	0.57	ปานกลาง
D4	การประเมินสถานการณ์โซนในปัจจุบัน	3.47	1.00	สูง
D5	ความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงและยุทธศาสตร์	3.92	0.17	สูง
รวม	ภาพรวมทุกมิติ	3.70	0.73	สูง

Note: Interpretation criteria 4.21–5.00 = Very high, 3.41–4.20 = High, 2.61–3.40 = Moderate, 1.81–2.60 = Low, 1.00–1.80 = Very low (n = 150; 5-level Likert scale questionnaire)

จากตาราง 1 พบว่าผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีทัศนคติต่อการอนุรักษ์โซน (D2) อยู่ในระดับสูงมาก ($\bar{x}$ = 4.39) และมีความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงยุทธศาสตร์ (D5) ในระดับสูง ($\bar{x}$ = 3.92) ซึ่งสะท้อนฉันทามติเชิงบวกใน กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียว่า การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายมีความจำเป็น อย่างไรก็ตามด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรม โซน (D3) อยู่ในระดับปานกลางเพียง ($\bar{x}$ = 2.99) ซึ่งสอดคล้องกับจุดอ่อน W2 (ช่องว่างระหว่างความรู้สึกเป็นเจ้าของ และการปฏิบัติจริง) ในการวิเคราะห์ SWOT ขณะที่ ค่าเฉลี่ยต่ำในด้านที่ 4 บางข้อ สะท้อนจุดอ่อน W3 (การขาด งบประมาณและการประสานงานเชิงโครงสร้าง) ได้อย่างชัดเจน

4.1 สถานการณ์และพลวัตของโซนในบริบทภูมิภาค

จากการลงพื้นที่ระดมความคิดเห็นและการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT Analysis) จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วน พบว่าพลวัตการดำรงอยู่ของโซนในแต่ละภูมิภาคมีบริบท จุดแข็ง และความท้าทายที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งสะท้อนถึงความจำเป็นในการกำหนดทิศทางยุทธศาสตร์ที่สอดคล้องกับความหลากหลายเชิงพื้นที่ ดังนี้

ภาคกลาง: ศูนย์กลางแห่งจารีตและมาตรฐาน ที่เผชิญวิกฤตการสืบทอดและการบริหารจัดการ

ภาคกลาง โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ถือเป็นศูนย์กลางของการแสดง การฝึกสอน และแหล่งรวมช่างฝีมือโซนระดับประเทศ โดยมีสถาบันการศึกษา

และหน่วยงานหลัก (เช่น วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ และมูลนิธิต่างๆ) เป็นพันธมิตรสำคัญ อย่างไรก็ตาม ภาคกลางกำลังเผชิญปัญหาเชิงโครงสร้างที่สำคัญ ได้แก่

- วิกฤตผู้เชี่ยวชาญและการถ่ายทอด: จำนวนครูโขนระดับปรมาจารย์ที่เข้าใจจารีตดั้งเดิมอย่างลึกซึ้งมีอายุเฉลี่ยสูงขึ้นและลดจำนวนลง ส่งผลให้การถ่ายทอดองค์ความรู้ขาดความต่อเนื่อง ประกอบกับการนำโขนไปจัดแสดงในปัจจุบันมักถูกปรับลดทอนกระบวนการ การพากย์เจรจา หรือดนตรี เพื่อให้สอดคล้องกับงบประมาณและเวลาของผู้จัดงาน ทำให้คุณค่าทางจารีตดั้งเดิมถูกละเลย
- การขาดความเชื่อมโยงกับเยาวชน: วิถีชีวิตที่เร่งรีบในสังคมเมืองทำให้การฝึกฝนโขนที่ต้องใช้ความอดทนและระยะเวลายาวนานถูกมองว่าเป็นภาระ เยาวชนจำนวนมากขาดแรงจูงใจระยะยาวเนื่องจากมองว่าเส้นทางอาชีพศิลปินโขนไม่มีความมั่นคง
- การบริหารจัดการที่กระจัดกระจาย: แม้จะมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก แต่การดำเนินงานยังคงแยกส่วน ขาดองค์กรกลางในการดูแลอย่างเป็นระบบ และงบประมาณสนับสนุนมักเป็นลักษณะโครงการเฉพาะกิจที่ขาดความต่อเนื่อง

ภาคเหนือ: การบูรณาการข้ามวัฒนธรรมและการปรับตัวภายใต้ข้อจำกัดทางทรัพยากร

โขนในภาคเหนือมีลักษณะของการผสมผสานระหว่างโขนดั้งเดิมและศิลปะล้านนา นำไปสู่การประยุกต์และสร้างสรรค์รูปแบบใหม่ๆ เช่น การนำวรรณกรรมท้องถิ่นอย่าง "พรหมจักรชาดก" (รามเกียรติ์ล้านนา) มาจัดแสดงเป็น "โขนเงาพรหมจักร" หรือการสร้างสรรค์โขนร่วมสมัย นัยยะสำคัญในภูมิภาคนี้ ได้แก่

- นวัตกรรมเพื่อสังคม: มีความพยายามนำโขนไปประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือทางการศึกษา สำหรับกลุ่มผู้พิการทางการได้ยิน (โรงเรียนโสตศึกษา) ซึ่งสะท้อนถึงความยืดหยุ่นของโขนในฐานะศิลปะบำบัดและสื่อการสอน
- วิกฤตงบประมาณและความเข้าใจของสังคม: อุปสรรคสูงสุดของภาคเหนือคือการขาดแคลนงบประมาณสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ไม่สามารถจัดกิจกรรมหรือดูแลรักษาเครื่องแต่งกายที่มีราคาสูงได้ นอกจากนี้ สังคมล้านนาบางส่วนยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าโขนเป็นการแสดงสำหรับงานอวมงคล (งานศพ) ทำให้ความนิยมในหมู่ประชาชนทั่วไปมีจำกัดเมื่อเทียบกับศิลปะพื้นบ้าน

- ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของกลุ่มชาติพันธุ์: เยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาศึกษาและมีทักษะด้านโขนมักประสบปัญหาการขาดแคลนเอกสารทางราชการ (ผู้ไร้สัญชาติ) ทำให้ไม่สามารถเข้าสู่ระบบการทำงานหรือประกอบอาชีพศิลปินโขนได้อย่างเป็นทางการ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: ความพยายามสร้าง "โขนอีสาน" ท่ามกลางความท้าทายด้าน

การยอมรับและบุคลากร

ภาคอีสานมีรากฐานวรรณกรรมรามเกียรติ์ท้องถิ่นคือ "พระลักพระราม" ซึ่งปรากฏในงานศิลปะและมหรสพพื้นบ้าน (เช่น หมอลำและหนังปราโมทย์) ปัจจุบันมีความพยายามอย่างยิ่งในการสร้างสรรค์ "โขนอีสาน" ที่ผสมผสานสำเนียงท้องถิ่น ลีลา และดนตรีพื้นบ้าน เพื่อลดช่องว่างและให้เข้าถึงผู้ชมในพื้นที่ได้ง่ายขึ้น บริบทที่สำคัญได้แก่

- การปรับตัวด้านต้นทุน: สถาบันการศึกษาในพื้นที่ได้คิดค้นการทำเครื่องแต่งกายโขนแนวใหม่แบบ "เครื่องเบา" ที่ใช้วัสดุราคาถูกและดูแลรักษาง่าย เพื่อแก้ไขปัญหางบประมาณที่จำกัดของสถาบันและคณะแสดงท้องถิ่น
- ปัญหาการยอมรับและคู่แข่งทางวัฒนธรรม: โขนยังไม่สามารถตอบสนองรสนิยมของผู้ชมชาวอีสานได้เท่ากับมหรสพพื้นบ้านอย่างหมอลำ ทำให้โขนถูกมองว่าเป็นศิลปะที่เข้าถึงยาก นักศึกษาในสถาบันจึงหันไปให้ความสนใจวิชานาฏศิลป์พื้นบ้านมากกว่าวิชาเอกโขน
- การขาดแคลนช่างฝีมือและผู้เชี่ยวชาญอย่างรุนแรง: ภาคอีสานประสบปัญหาการขาดแคลนครูผู้สอนสายตรง และที่สำคัญคือขาดแคลนช่างฝีมือทำอุปกรณ์เฉพาะ เช่น ช่างทำหัวโขนยักษ์และลิง ซึ่งส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากข้อจำกัดด้านความเชื่อและอาถรรพ์ทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น ทำให้การสืบทอดงานช่างฝีมือโขนเสี่ยงต่อการสูญหาย

ภาคใต้: เครือข่ายการศึกษาที่เข้มแข็ง แต่ขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางและเผชิญ

อุปสรรคทางภูมิอากาศ

ภาคใต้มีจุดแข็งที่โดดเด่นคือความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและเครือข่ายความร่วมมือที่เข้มแข็งระหว่างสถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่ รวมทั้งมีการใช้กิจกรรมโขนเป็นเครื่องมือสร้างพื้นที่ปลอดภัยและดึงเยาวชนกลุ่มเปราะบางในพื้นที่ชายแดนใต้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่า 10 ปี อย่างไรก็ตาม ภาคใต้มีอุปสรรคเชิงลึก ได้แก่

- ภาวะขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางแบบวิกฤต: ภาคใต้ขาดแคลนนักแสดงในบทบาทเฉพาะ (โดยเฉพาะตัวยักษ์และตัวลิง) อย่างรุนแรง รวมถึงขาดแคลนนักดนตรีวงป๊อปปูล่า และผู้พากย์/เจรจา เนื่องจากอุปสรรคด้านสำเนียงท้องถิ่น ทำให้ต้องพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญจากส่วนกลาง
- ผลกระทบจากสภาพภูมิอากาศ: สภาพภูมิประเทศที่อยู่ใกล้ทะเลและมีความชื้นสูงส่งผลกระทบต่อเครื่องแต่งกายโซน ชุดปัก และเครื่องดนตรีเสื่อมสภาพเร็วกว่าปกติ ในขณะที่พื้นที่ยังไม่มีโครงสร้างความรู้ด้านการซ่อมแซมเครื่องแต่งกายโซนอย่างเป็นระบบ ทำให้เกิดปัญหาด้านทุนจม
- ข้อจำกัดของระบบสรรหาบุคลากรทางการศึกษา: การบรรจุครูในโรงเรียนไม่แยกอัตรากำลังเฉพาะสำหรับ "ครูโซน" แต่รวมอยู่ในกลุ่มครูนาฏศิลป์ทั่วไป ทำให้โรงเรียนหลายแห่งไม่มีบุคลากรที่กล้าสอนหรือมีความเชี่ยวชาญโซนโดยตรง ส่งผลให้เยาวชนรู้สึกว้าวนเป็นเรื่องไกลตัว

Table 2. Mean scores by dimension classified by region (n = 150)

มิติ	กรุงเทพฯ M (SD)	เชียงใหม่ M (SD)	มหาสารคาม M (SD)	สงขลา M (SD)
D1 การรับรู้	4.06 (0.58)	3.83 (0.59)	3.74 (0.69)	3.49 (0.87)
D2 ทักษะคดี	4.45 (0.50)	4.58 (0.54)	4.51 (0.48)	4.12 (0.74)
D3 การมีส่วนร่วม	3.33 (0.69)	2.95 (0.77)	3.03 (0.60)	2.96 (0.68)
D4 ประเมินสถานการณ์	3.67 (0.71)	3.60 (0.73)	3.82 (0.69)	3.37 (0.67)
D5 ความพร้อม	4.03 (0.52)	4.00 (0.60)	3.97 (0.61)	4.11 (0.60)

Note: M = Mean; SD = Standard Deviation (in parentheses); Bangkok n=55, Chiang Mai n=30, Maha Sarakham n=30, Songkhla n=35

Note. © Natthakan Bunsiri, 2025. Author's own work.

จากตาราง 2 พบว่ากรุงเทพมหานครมีค่าเฉลี่ยด้านการรับรู้ (D1) สูงสุด ($\bar{x} = 4.06$) สะท้อนการเป็น ศูนย์กลางของโซนในเชิงองค์ความรู้และสถาบัน ในขณะที่ภาคใต้ (สงขลา) มีค่าเฉลี่ยด้านการรับรู้ต่ำสุด ($\bar{x} = 3.49$) สอดรับกับปัญหาการขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางที่ค้นพบจากการลงพื้นที่ ที่น่าสนใจ คือ ภาคใต้มีค่าเฉลี่ย ด้านความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลง (D5)

สูงสุด ($\bar{x} = 4.11$) บ่งชี้ว่าแม้มีข้อจำกัดด้านทรัพยากร แต่ชุมชนมีเจตจำนงและความพร้อมสูงในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์

4.2 การวิเคราะห์ SWOT เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์

จากการรวบรวมข้อมูลเชิงเอกสาร การลงพื้นที่ภาคสนาม และการประชุมระดมสมองจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วน ได้นำมาสู่การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอก (SWOT Analysis) ตามกรอบตัวชี้วัดของอนุสัญญา UNESCO ปี ค.ศ. 2003 โดยมีรายละเอียดและนัยยะสำคัญเชิงลึก ดังนี้

1. จุดแข็ง (Strengths) *ทุนทางวัฒนธรรมและสถานะการยอมรับระดับสากล*

- สถานะมรดกโลกและรากฐานที่ยังลึก: โชนมีรากฐานทางประวัติศาสตร์ที่แข็งแกร่งยาวนานกว่า 4 ศตวรรษ และได้รับการยกระดับสถานะอย่างเป็นทางการเมื่อ UNESCO ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นรายการตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติในปี พ.ศ. 2561 สถานะนี้นับเป็นจุดแข็งสำคัญที่สุดที่สร้างความชอบธรรม กระตุ้นความสนใจในเวทีสากล และเอื้อต่อการดึงดูดการลงทุนสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศและรัฐบาล
- ความเข้มแข็งของระบบจารีตและสถาบัน: ประเทศไทยมีสถาบันหลักที่ทำหน้าที่ผลิตและส่งเสริบบุคลากรอย่างเป็นรูปธรรม เช่น สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ 12 แห่งทั่วประเทศ และกรมส่งเสริมวัฒนธรรม นอกจากนี้ องค์ความรู้ยังคงถูกรักษาไว้ผ่าน "ระบบครู-ศิษย์" ที่มีความเข้มแข็ง มีศิลปินแห่งชาติและครูผู้เชี่ยวชาญจำนวนมากที่ยังคงสืบทอดขนบจารีต ควบคู่ไปกับการจัดแสดงที่ได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องในระดับชาติ เช่น การแสดงโขนพระราชทาน

2. จุดอ่อน (Weaknesses) *วิกฤตการสืบทอด โครงสร้างการจัดการ และช่องว่างทางเทคโนโลยี*

- วิกฤตการขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญและการสืบทอด: จำนวนครูโขนผู้เชี่ยวชาญระดับสูงที่เข้าใจจารีตอย่างถ่องแท้มีแนวโน้มลดลงและมีอายุเฉลี่ยสูงขึ้นในขณะเดียวกัน การฝึกฝนโขนแบบดั้งเดิมต้องใช้ระยะเวลายาวนานและมีความเข้มงวด ทำให้ผู้เรียนหน้าใหม่หรือเยาวชนเกิดความท้อถอยและมองว่าอาชีพศิลปินโขนขาดความมั่นคงทางรายได้ ส่งผลให้เกิดภาวะขาดแคลนบุคลากรเฉพาะ

ทางอย่างรุนแรง (เช่น นักแสดงบทเฉพาะตัว, นักดนตรีปีพาทย์, และช่างทำหัวโขน)

- ความเปราะบางของระบบฐานข้อมูลองค์ความรู้: ประเทศไทยยังขาดระบบฐานข้อมูลโขนในรูปแบบดิจิทัล (Digital Archive) ที่ครอบคลุม ได้มาตรฐานสากล และสามารถเข้าถึงได้ง่าย การบันทึกองค์ความรู้จากปราชญ์ชาวบ้านยังไม่ครบถ้วน ทำให้ผลการวิจัยเกี่ยวกับโขนไม่ถูกนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบายหรือการศึกษาอย่างกว้างขวาง
- การขาดแผนยุทธศาสตร์ระยะยาวที่บูรณาการ: การดำเนินโครงการอนุรักษ์โขนในปัจจุบันมักมีลักษณะเป็นโครงการเฉพาะกิจ ที่ดำเนินการแยกส่วนกัน ขาดความต่อเนื่องเชิงนโยบาย ขาดองค์กรกลางที่เป็นเจ้าภาพบูรณาการ และขาดโมเดลทางธุรกิจที่ทำให้โขนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

3. โอกาส (Opportunities) การปรับตัวสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์และนวัตกรรมดิจิทัล

- ศักยภาพในการผลักดันเป็น Soft Power อย่างเต็มรูปแบบ: โขนมีศักยภาพสูงมากในการถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือทางการทูตวัฒนธรรมและบูรณาการเข้ากับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) ซึ่งจะช่วยเปิดโอกาสให้มีเม็ดเงินลงทุนจากภาคเอกชนเข้ามาร่วมสนับสนุนในรูปแบบอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ เช่น การต่อยอดผลิตภัณฑ์ สินค้าที่ระลึก หรือการแสดงเชิงพาณิชย์
- การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ (Digital/AI): เทคโนโลยีถือเป็นกุญแจสำคัญในการก้าวข้ามข้อจำกัดเดิม โดยสามารถนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI), Virtual Reality (VR), และ Augmented Reality (AR) มาใช้ในการสร้างประสบการณ์การเรียนรู้แบบใหม่ที่ดึงดูดเยาวชน รวมถึงการใช้แพลตฟอร์มโซเชียลมีเดียและ E-learning ในการสร้าง Khon Digital Platform เพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ระดับโลก

4. อุปสรรค (Threats) แรงเสียดทานจากพลวัตทางสังคมและความไม่แน่นอนเชิงนโยบาย

- กระแสวัฒนธรรมต่างชาติและวิถีชีวิตร่วมสมัย: การหลั่งไหลของสื่อบันเทิงต่างชาติและคอนเทนต์ออนไลน์ (Content Online) ที่เข้าถึงง่ายและรวดเร็ว สวนทางกับ

ลักษณะของโซนที่ต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจ ส่งผลให้เยาวชนไทยจำนวนมากรู้สึกว่โซนเป็น "ศิลปะชั้นสูงที่เข้าถึงยาก" และเห็นห่างจากวิถีชีวิตประจำวัน

- ความเปราะบางและความไม่แน่นอนของงบประมาณภาครัฐ: งบประมาณสำหรับการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมักไม่มีความต่อเนื่องและมีความเสี่ยงที่จะถูกปรับลดตามความผันผวนทางเศรษฐกิจหรือการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การขาดแหล่งเงินทุนระยะยาวที่ยั่งยืนทำให้สถาบันการศึกษาและคณะแสดงระดับท้องถิ่นไม่สามารถแบกรับต้นทุนที่สูงในการจัดการแสดง หรือซ่อมแซมและจัดทำเครื่องแต่งกาย/หัวโซนได้

ข้อมูลจากการวิเคราะห์ SWOT นี้ ชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างปัญหาของโซนไม่ใช่เพียงเรื่องของ "การอนุรักษ์ศิลปะ" แต่เป็น "วิกฤตการณ์ด้านระบบนิเวศทางวัฒนธรรม" นัยยะสำคัญคือ ประเทศไทยไม่สามารถพึ่งพาสถานะมรดกโลกหรือระบบราชการแบบเดิมในการปกป้องโซนได้อีกต่อไป ทิศทางยุทธศาสตร์จึงต้องเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการตั้งรับ เป็นการสร้างสภาพแวดล้อมที่ยั่งยืน (Sustainable Ecosystem) โดยการอุดหนุนโหว่ด้านงบประมาณผ่านการตั้งกองทุนร่วมกับเอกชน การดึงเทคโนโลยีมาเป็นสะพานเชื่อมกับคนรุ่นใหม่, และการบรรจุโซนเข้าสู่ระบบการศึกษาหลัก เพื่อเปลี่ยนโซนจาก "ศิลปะที่ถูกแช่แข็ง" ให้กลายเป็นอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจและผูกพันกับสังคมอย่างมีชีวิตชีวา

Table 3. Empirical findings from the questionnaire linked to the 8 strategic dimensions

รหัส	ข้อความ (สรุป)	$\bar{x}$	S.D.	ร้อยละที่น่าสนใจ	ระดับ	เชื่อมกับยุทธศาสตร์
D4Q4	คนรุ่นใหม่สนใจโซนน้อยลงเห็นได้ชัด	4.28	0.69	88.0%	สูง	สนับสนุน S1, S2 (ผลักดันสถาบัน+ การถ่ายทอด)
D4Q1	การสืบทอดโซนมีความเสี่ยงอย่างมีนัยสำคัญ	4.18	0.80	78.0%	สูง	สนับสนุน S1 (ส่งเสริมสถาบัน)
D4Q2	ครูโซนที่มีคุณภาพไม่เพียงพอต่อความต้องการ	4.12	0.81	75.3%	สูง	สนับสนุน S1 (ส่งเสริมสถาบัน)
D2Q1	การอนุรักษ์โซนเป็นความรับผิดชอบทุกภาคส่วน	4.63	0.49	100%	สูงมาก	สนับสนุน S6 (การมีส่วนร่วม)

รหัส	ข้อความ (สรุป)	$\bar{x}$	S.D.	ร้อยละ ที่น่าสนใจ	ระดับ	เชื่อมกับยุทธศาสตร์
D2Q4	เยาวชนควรเรียนรู้ไซเบอร์ในระบบการศึกษา	4.53	0.56	96.7%	สูงมาก	สนับสนุน S2 (การถ่ายทอด)
D2Q2	ไซเบอร์ควรได้รับงบประมาณต่อเนื่องเพียงพอ	4.47	0.64	92.0%	สูงมาก	สนับสนุน S4 (นโยบาย/กฎหมาย)
D4Q3	งบประมาณภาครัฐมีความต่อเนื่องเพียงพอ*	2.26	0.97	56.7% ไม่เห็นด้วย	ต่ำ	รองรับความจำเป็น S4 (กองทุนไซเบอร์)
D4Q5	หน่วยงานที่เกี่ยวข้องประสานงานมีประสิทธิภาพ*	2.49	1.01	50.7% ไม่เห็นด้วย	ต่ำ	รองรับความจำเป็น S4 (นโยบาย)
D5Q1	เทคโนโลยีดิจิทัลช่วยอนุรักษ์ไซเบอร์ได้	4.09	0.81	78.7%	สูง	สนับสนุน S3, S5 (Digital Archive)
D3Q5	เคยมีส่วนร่วมฝึกหัด/แสดงไซเบอร์*	2.40	1.22	58.0% ไม่เคย	ต่ำ	รองรับความจำเป็น S2, S6 (ถ่ายทอด+มีส่วนร่วม)

Note: * indicates items measured in the opposite direction (low score = problem actually exists) Percentages show the proportion of respondents at levels 4–5 (agree/strongly agree) unless otherwise specified; n = 150

Note. © Natthakan Bunsiri, 2025. Author's own work.

ข้อค้นพบจากตาราง 3 แสดงให้เห็นว่าผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีฉันทามติสูงต่อทั้งวิกฤตการสืบทอดไซเบอร์ และ ความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ร้อยละ 88 เห็นว่าคนรุ่นใหม่สนใจไซเบอร์น้อยลง อย่างเห็นได้ชัด ($\bar{x} = 4.28$) และร้อยละ 100 เห็นว่าการอนุรักษ์ไซเบอร์เป็นความรับผิดชอบของทุกภาคส่วน ($\bar{x} = 4.63$) สอดรับกับหลักการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีที่เป็นแกนกลางของยุทธศาสตร์ที่ 6 ในขณะที่ค่าเฉลี่ยต่ำในด้าน ความต่อเนื่องของงบประมาณ ($\bar{x} = 2.26$) และประสิทธิภาพการประสานงาน ($\bar{x} = 2.49$) ยืนยันความจำเป็นเร่งด่วนของยุทธศาสตร์ที่ 4 (นโยบายและกลไกทางกฎหมาย)

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะเชิงยุทธศาสตร์

5.1 ภาพรวมการสังเคราะห์ จากการวิเคราะห์สู่การออกแบบนโยบาย

ผลการวิจัยส่วนนี้ไม่ได้เป็นเพียงการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงนโยบายในทางสามัญทั่วไป หากแต่คือการทดสอบ “ความสามารถของกรอบแนวคิดข้ามศาสตร์ในการแปลงทฤษฎีไปสู่นโยบายที่นำไปปฏิบัติได้จริง” ข้อค้นพบจากการวิเคราะห์ SWOT และการระดมสมองใน 4 ภูมิภาคชี้ให้เห็นว่าวิกฤตการณ์ของโชนมีลักษณะเป็น “วงจรความล้มเหลวเชิงระบบ” (Systemic Failure Loop) ที่ปัจจัยด้านทรัพยากรบุคคล การเงิน องค์ความรู้ และการมีส่วนร่วมต่างเชื่อมโยงกันจนการแก้ไขปัญหาใดปัญหาหนึ่งอย่างโดดเดี่ยวย่อมไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน ข้อค้นพบนี้พิสูจน์ข้อสันนิษฐานทางทฤษฎีว่า “ความล้มเหลวในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่ไม่ได้เกิดจากการขาดความตั้งใจหรือทรัพยากร แต่เกิดจากการขาดกรอบการกำกับดูแลที่บูรณาการ” ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ (Logan & Reeves, 2009) ที่วิพากษ์ว่านโยบายมรดกในบริบทหลังอาณานิคมมักติดกับดักของ “การกำหนดนโยบายจากบนลงล่างโดยปราศจากกลไกความรับผิดชอบ” และสะท้อนถึงข้อสรุปของ (Blake, 2006) ที่ว่าอนุสัญญา UNESCO 2003 ถูกตีความอย่างคับแคบในฐานะ “เครื่องมือรับรองสถานะ” มากกว่า “กรอบการบริหารจัดการที่มีชีวิต”

ข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสอบถาม (ตาราง 1–3) สอดประสานกับข้อค้นพบเชิงคุณภาพจากการลงพื้นที่ทั้ง 4 ภูมิภาคอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ ทักษะคตินับสนุนการอนุรักษ์ อยู่ในระดับสูงมาก ($\bar{x} = 4.39$) แต่การมีส่วนร่วมที่เป็นรูปธรรมอยู่เพียงระดับปานกลาง ($\bar{x} = 2.99$) ชี้ให้เห็น 'ช่องว่างระหว่างเจตนารมณ์กับการกระทำ' (Intention-Action Gap) ที่แผนยุทธศาสตร์ทั้ง 8 ด้านมุ่งปิดช่องว่างนี้ผ่านกลไกที่หลากหลายและเชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะ ยุทธศาสตร์ที่ 2 (การถ่ายทอด) ยุทธศาสตร์ที่ 4 (นโยบายและกองทุน) และยุทธศาสตร์ที่ 6 (การมีส่วนร่วมของ ชุมชน) ซึ่งออกแบบเพื่อแปลงฉันทมติเชิงทัศนคติ ให้กลายเป็นการมีส่วนร่วมที่ยั่งยืนในทางปฏิบัติ

5.2 ยุทธศาสตร์ 8 ด้าน การออกแบบเชิงระบบและฐานทางทฤษฎี

แผนยุทธศาสตร์การส่งเสริมและรักษามรดกโชน (ระยะ 10 ปี) ภายใต้วิสัยทัศน์ “โชนเป็นมรดกวัฒนธรรมที่ยั่งยืน เป็นที่ภาคภูมิใจของคนไทย และได้รับการยอมรับในระดับสากล” (Department of Cultural Promotion, 2024) ขับเคลื่อนผ่าน 8 ยุทธศาสตร์ที่ออกแบบให้สัมพันธ์กันเป็นระบบ (Systemic Architecture) มีไช่รายการโครงการที่แยกจากกัน มีดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1: ส่งเสริมศักยภาพบุคคลและสถาบัน (Institutional Capacities)

ยุทธศาสตร์นี้ตอบสนองต่อปัญหาวิกฤตผู้เชี่ยวชาญที่ค้นพบในทุกภูมิภาค โดยเฉพาะภาวะ “อายุเฉลี่ยสูงขึ้น” ของครูโชนระดับปรมาจารย์ ซึ่งสอดคล้องกับกรอบ ICH ด้าน Institutional Capacities ของ UNESCO ที่ระบุว่า การขาดแคลนบุคลากรผู้เชี่ยวชาญ

เป็นสัญญาณเตือนภัยขั้นต้นของมรดกที่เสี่ยงสูญหาย (UNESCO, 2003) งานวิจัยนี้ก้าวเลยการเสนอ “การสร้างครู” แบบทั่วไป แต่ได้นำเสนอ “ระบบรับรองมาตรฐานวิชาชีพชน” (Khon Certification System) ซึ่งเป็นกลไกที่ Korea Cultural Heritage Foundation นำไปใช้จนประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการ Bearers of ICH ผ่านระบบ National Intangible Cultural Heritage Bearer ที่มีการจัดระดับและสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรม (Korea Cultural Heritage Foundation, 2022) การถ่ายโอนแบบอย่างสากลนี้สู่บริบทไทยถือเป็นนวัตกรรมเชิงนโยบายที่มีนัยสำคัญ

ยุทธศาสตร์ที่ 2: ส่งเสริมการถ่ายทอดและการศึกษา (Transmission)

ยุทธศาสตร์ด้านการถ่ายทอดถูกออกแบบบนฐานทฤษฎี Community of Practice (CoP) ของ Lave & Wenger (1991) ซึ่งชี้ว่ากระบวนการเรียนรู้ที่ยั่งยืนต้องอาศัย Legitimate Peripheral Participation กล่าวคือผู้เรียนต้องได้เข้าร่วมในกิจกรรมจริงของชุมชนปฏิบัติ ไม่ใช่เพียงการเป็นผู้รับการถ่ายทอดแต่ในห้องเรียน (Lave & Wenger, 1991) ประเด็นวิพากษ์ที่งานวิจัยนี้นำเสนอ คือ ระบบการศึกษานาฏศิลป์ไทยปัจจุบันยังติดกับดัก “การส่งทอดในสุญญากาศ” (Transmission in Vacuum) ที่แยกการเรียนรู้ออกจากบริบทการแสดงและชุมชนศิลปินจริง ดังนั้นการผสมผสาน VR/AR เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จึงมิใช่เพียงนวัตกรรมการสอน แต่คือกลยุทธ์สร้าง “พื้นที่ปลอดภัยสำหรับการฝึกฝน” ที่ลดต้นทุนการเข้าสู่ชุมชนปฏิบัติในระยะแรก และเพิ่มโอกาสให้ผู้เรียนสัมผัสสมรรถกได้อย่างลึกซึ้งก่อนที่แรงจูงใจจะดับสูญ (Radianti et al., 2020)

ยุทธศาสตร์ที่ 3: พัฒนาระบบฐานข้อมูลและการวิจัย (Inventorying)

Khon Digital Archive ไม่ใช่เพียงโครงการเก็บข้อมูล แต่คือการสร้าง “โครงสร้างพื้นฐานทางความรู้” (Knowledge Infrastructure) ที่เป็นฐานให้ยุทธศาสตร์อื่นทั้งหมดดำเนินการได้ มุมมองนี้สอดคล้องกับทฤษฎีของ Lowenthal ที่ว่าการ “ทำให้มรดกมีชีวิต” ต้องเริ่มจากการทำให้มรดกนั้น “เข้าถึงได้” (Lowenthal, 1985) การขาดระบบจัดเก็บองค์ความรู้เรื่องชนอย่างเป็นระบบที่ผ่านมา สร้าง “ความเสียเปรียบเชิงข้อมูล” (Information Asymmetry) อย่างรุนแรง ทำให้นักวิจัย ครู และผู้กำหนดนโยบายไม่สามารถตัดสินใจบนฐานข้อมูลที่เพียงพอ รวมถึงยังเปิดช่องให้ความรู้ที่ไม่มีเจ้าของบันทึกสูญหายพร้อมกับการจากไปของครูปรมาจารย์แต่ละท่าน (UNESCO, 2003)

ยุทธศาสตร์ที่ 4: เสริมสร้างนโยบายและมาตรการทางกฎหมาย (Policies & Legal Measures)

ยุทธศาสตร์นี้ตอบปัญหาเชิงโครงสร้างที่สำคัญที่สุดแต่มีถูกมองข้าม นั่นคือ ความไม่ต่อเนื่องของงบประมาณอันเป็นผลมาจากการพึ่งพางบประมาณรายปีของรัฐ การผลักดัน “กองทุนโชน” (Khon Cultural Fund) ได้รับแรงบันดาลใจจากแบบอย่างของ Japan Arts Council และ Korea Arts and Culture Education Service ที่ออกแบบกลไก เงินทุนหมุนเวียนซึ่งเป็นอิสระจากวงจรงบประมาณรัฐบาล (Japan Arts Council, 2022; Korea Arts and Culture Education Service, 2022) แนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับ Resource-Based View (RBV) ของ Barney (1991) ที่ว่าการบริหารจัดการทรัพยากร ที่หายากและเลียนแบบได้ยากอย่างโชนต้องอาศัยโครงสร้างสถาบันที่มีความยืดหยุ่น และมีขอบเขตการวางแผนในระยะยาว มิใช่ตอบสนองเพียงเป้าหมายประจำปี (Barney, 1991)

ยุทธศาสตร์ที่ 5: บูรณาการบทบาทของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมและการส่งเสริม รักษาในสังคม (Role of ICH and its Safeguarding in Society)

ยุทธศาสตร์ที่ 5 ตั้งคำถามต่อ “สมมติฐานที่แยกส่วน” (Silo Assumption) ที่ยังคง ครอบงำนโยบายวัฒนธรรมไทย กล่าวคือ การมองการอนุรักษ์โชนว่าเป็นภารกิจของกระทรวง วัฒนธรรมเท่านั้น โดยตัดขาดโชนออกจากวงจรเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา งานวิจัยนี้ เสนอว่าการพลิกฟื้นบทบาทของโชนในสังคมร่วมสมัยต้องอาศัยการริ่สร้าง “สัญญา ประชาคมใหม่” (New Social Contract) ระหว่างโชนกับสังคมไทย นั่นคือโชนต้องพิสูจน์ คุณค่าต่อสังคมในหลายมิติพร้อมกัน ไม่ใช่แค่มิติวัฒนธรรม แนวคิดนี้สอดคล้องกับข้อเสนอ ของ Nurse (2006) ที่ยืนยันว่าวัฒนธรรมเป็น “เสาหลักที่สี่แห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน” ซึ่งต้องบูรณาการกับเสาหลักด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ ไม่ใช่ทำงานคนเดียวโดดๆ (Nurse, 2006) ในทางปฏิบัติ ยุทธศาสตร์นี้บูรณาการโชนเข้าสู่ สังคมผ่าน 3 เส้นทาง ได้แก่ เส้นทางแรกคือ “โชนเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์” ที่พัฒนาระบบ สิทธิ์และการออกใบอนุญาตใช้อัตลักษณ์โชน (Khon IP Licensing) เพื่อให้การต่อยอดสินค้า สร้างสรรค์ทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นแอนิเมชัน เกม แพนชั่น หรือการท่องเที่ยวเชิงประสบการณ์ ต้องผ่านกลไกที่นำรายได้ส่วนหนึ่งกลับสู่ชุมชนศิลปิน พิสูจน์ว่า “ความแท้จริง” (Authenticity) และ “มูลค่าเชิงพาณิชย์” ไม่ใช่ข้อขัดขวางหากกำกับดูแลภายใต้กรอบที่

ชุมชนเจ้าของมรดกมีอำนาจตัดสินใจ (Throsby, 2001; Porter, 1985) เส้นทางที่สองคือ “โชนเชิงสังคม” ที่ขยายการนำโชนไปใช้เป็นเครื่องมือพัฒนาสังคม เช่น โชนเพื่อการศึกษา พิเศษ โชนเพื่อสร้างความสมานฉันท์ในพื้นที่ขัดแย้ง หรือโชนเพื่อบำบัด ดังที่กรณีศึกษาใน ภาคเหนือและภาคใต้แสดงให้เห็นแล้วว่าโชนมีศักยภาพด้านนี้สูงมาก และเส้นทางที่สามคือ “โชนเชิงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” ที่สร้างประสบการณ์การเรียนรู้เชิงลึกสำหรับ นักท่องเที่ยว แทนการแสดงสั้นเชิงผิวเผิน เชื่อมโยงโชนเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น อย่างยั่งยืนและชุมชนได้รับประโยชน์จริง

ยุทธศาสตร์ที่ 6: สร้างความตระหนักรู้ (Awareness Raising)

ข้อค้นพบที่น่าวิตกที่สุดในการวิจัยนี้ไม่ใช่เพียงการขาดแคลนงบประมาณ หรือผู้เชี่ยวชาญ หากแต่เป็น “ช่องว่างการรับรู้” (Awareness Gap) ที่กว้างขึ้นเรื่อย ๆ ระหว่างคุณค่าที่แท้จริงของโชนกับภาพลักษณ์ที่สังคมโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่มีต่อโชน โชนถูกตีความในฐานะ “ศิลปะโบราณที่น่าเคารพแต่ไม่เกี่ยวกับชีวิตตัวเอง” ซึ่งเป็นการรับรู้ ที่เป็นอันตรายมากกว่าการปฏิเสธอย่างตรงไปตรงมา เพราะทำให้เกิดความเฉยเมย แทนที่จะกระตุ้นความสนใจ งานวิจัยนี้จึงออกแบบยุทธศาสตร์การสร้างความตระหนักที่ก้าว พ้นแนวทางดั้งเดิมของการ “ประชาสัมพันธ์วัฒนธรรม” (Cultural PR) ซึ่งมักจำกัดตัวเองอยู่ กับการเผยแพร่ข้อมูลเนื้อหา สู่อุตสาหกรรม “การสร้างประสบการณ์ร่วม” (Shared Experience Creation) ที่ทำให้โชนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของสังคมไทย แนวทางนี้สอดคล้องกับหลักฐานเชิงประจักษ์ว่า “ความตระหนักที่ยั่งยืน” ไม่ได้เกิดจากการ รับสารข้อมูลเพียงอย่างเดียว หากแต่เกิดจากการมี “ความผูกพันทางอารมณ์” (Emotional Attachment) ต่อมรดกนั้น (Lowenthal, 1985) กลไกหลักที่งานวิจัยนี้เสนอประกอบด้วย (1) การพัฒนา “Khon Content Ecosystem” ที่สร้างเนื้อหาโชนในรูปแบบที่หลากหลาย และเหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย โดยเฉพาะการผลิตเนื้อหาดิจิทัลที่สามารถแพร่กระจาย ผ่านโซเชียลมีเดียได้ตามธรรมชาติ ซึ่งอาศัยทฤษฎีของ Radianti และคณะ (2020) ที่ยืนยันว่า iVR และสื่อดิจิทัลเชิงดื่มด่ำช่วยสร้างความผูกพันและความทรงจำระยะยาว (2) การวาง “Khon Brand Architecture” ที่เชื่อมโยงเข้ากับอัตลักษณ์ไทยในระดับที่ลึก คือการสร้างภาษาภาพและเรื่องเล่าใหม่ที่ทำให้โชนดูมีชีวิต ทันสมัย และภาคภูมิใจได้ ในสายตาคนรุ่น Gen Z และ Alpha และ (3) การสร้างเครือข่าย “Khon Ambassadors”

ในหมู่มุคนดังกล่าว นักกีฬา และผู้มีอิทธิพลทางดิจิทัลที่มีสายสัมพันธ์กับวัฒนธรรมไทย เพื่อใช้พลังของเครือข่ายสังคมในการสร้างการรับรู้ที่แท้จริง ไม่ใช่การโฆษณาที่เหนือจริง

ยุทธศาสตร์ที่ 7: เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน กลุ่มชน และปัจเจกบุคคล รวมถึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอื่นๆ (Engagement of Communities, Groups and Individuals as well as Other Stakeholders)

มิติที่ถูกมองข้ามมากที่สุดในนโยบายโซนที่ผ่านมาคือ “ปัญหาการขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ” (Sense of Ownership Deficit) ในหมู่ชุมชนที่อยู่นอกกรอบสถาบันหลักในกรุงเทพฯ ผลการลงพื้นที่แสดงให้เห็นว่าแม้แต่ในภูมิภาคที่มีกิจกรรมโซนอยู่บ้าง ผู้ปฏิบัติและชุมชนท้องถิ่นมักรู้สึกว่าเป็นเพียง “ผู้รับมอบนโยบาย” ไม่ใช่ “ผู้ร่วมเป็นเจ้าของมรดก” ปรากฏการณ์นี้สะท้อน “Authorized Heritage Discourse” (AHD) ในรูปแบบที่ละเอียดอ่อนที่สุด กล่าวคือ แม้รัฐจะไม่ได้ห้ามการมีส่วนร่วม แต่โครงสร้างการตัดสินใจที่รวมศูนย์ มาตรฐานที่กำหนดจากส่วนกลาง และการกระจุกตัวของทรัพยากรในกรุงเทพฯ ก็เสมือนการสร้างกำแพงล่องหนที่ทำให้เสียงของชุมชนไม่มีน้ำหนักเพียงพอในการกำหนดทิศทางของมรดกตนเอง (Smith, 2006; Blake, 2006) ยุทธศาสตร์นี้จึงออกแบบกลไกการมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Substantive Participation) แทนการมีส่วนร่วมในเชิงพิธีกรรม (Ceremonial Participation) โดยเสนอให้จัดตั้ง “ชุมชนโซนท้องถิ่น” (Local Khon Councils) ที่มีอำนาจตัดสินใจในการกำหนดรูปแบบการแสดง การบูรณาการกับศิลปะพื้นบ้านในพื้นที่ และการจัดสรรงบประมาณที่ได้รับ กลไกนี้ตอบโจทย์หลักการ Community of Practice (Lave & Wenger, 1991) ที่เน้นให้ผู้ปฏิบัติมีบทบาทในการกำหนดแนวทางของชุมชนตน แต่ยังก้าวไปอีกขั้นด้วยการยอมรับอย่างเป็นทางการว่ารูปแบบย่อยของโซนที่พัฒนาในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นโซนอีสาน โซนล้านนา หรือโซนภาคใต้ ล้วนมีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ถูกต้องในตัวเอง และไม่ควรถูกมองว่าด้อยกว่ารูปแบบมาตรฐานจากส่วนกลาง นอกจากนี้ยุทธศาสตร์นี้ยังเสนอกลไกการมีส่วนร่วมของภาคธุรกิจและภาคประชาสังคมที่เป็นระบบผ่านรูปแบบ “Public-Private-Community Partnership” ที่กำหนดสิทธิ หน้าที่ และผลตอบแทนของแต่ละฝ่ายอย่างโปร่งใส เพื่อให้การมีส่วนร่วมมีความยั่งยืนเชิงเศรษฐกิจ ไม่ใช่เพียงความสมัครใจที่ขึ้นอยู่กับกระแสหรือวาระทางการเมือง

ยุทธศาสตร์ที่ 8: เสริมสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างประเทศ (International Engagement)

ยุทธศาสตร์สุดท้ายนี้ตั้งอยู่บนข้อวิเคราะห์ที่สำคัญว่า ความสำเร็จของยุทธศาสตร์ทั้ง 7 ข้างต้นจะถูก “ขยายพลัง” หรือ “จำกัดพลัง” โดยตรงตามระดับของการบูรณาการโชนเข้าสู่เวทีระหว่างประเทศ ข้อจำกัดสำคัญของนโยบาย ICH ของไทยในปัจจุบันคือการมองความร่วมมือระหว่างประเทศเป็น “กิจกรรมเสริม” มากกว่า “โครงสร้างพื้นฐานเชิงยุทธศาสตร์” งานวิจัยนี้เสนอให้ยกระดับกรอบนี้ผ่านกลไก 3 ชั้น กลไกชั้นที่หนึ่งคือ “Soft Power ผ่านการทูตวัฒนธรรมเชิงรุก” ที่ใช้ทรัพยากร VRIN ของโชน (Barney, 1991) ในการสร้างอำนาจต่อรองในเวทีการทูต โดยโชนมีคุณสมบัติที่หายากในตลาด Soft Power โลก คือ ความซับซ้อนระดับสูงที่ยากต่อการเลียนแบบ รากฐานเชื่อมโยงกับมหากาพย์รามายณะที่แพร่หลายทั่วเอเชีย และตราประทับจากยูเนสโก ทว่าทรัพยากรเหล่านี้ยังไม่ถูกแปลงเป็นอำนาจต่อรองในเวทีพหุภาคีและการเจรจาระดับรัฐบาลต่อรัฐบาล กลไกชั้นที่สองคือ “เครือข่ายความร่วมมือระหว่างสถาบัน” ที่เชื่อมโยงสถาบันการศึกษาและวัฒนธรรมไทยกับองค์กรคู่ขนานในต่างประเทศ เพื่อสร้างการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน โดยอาศัยกลไกของ UNESCO อย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งรวมถึงการผลักดันไทยให้เป็นศูนย์กลาง ICH ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เชื่อมโยงกับเครือข่าย UNESCO Living Heritage program (UNESCO, 2003) และกลไกชั้นที่สามซึ่งงานวิจัยนี้เสนอเป็นครั้งแรกในบริบทนโยบายโชน คือ “Khon Digital Platform” ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานระดับโลกสำหรับการเรียนรู้ การวิจัย และการแสดงเสมือนจริง โดยอ้างอิงหลักฐานของ Radianti และคณะ (2020) ที่ยืนยันว่าแพลตฟอร์ม iVR ช่วยขยายการเข้าถึงโดยไม่จำกัดภูมิศาสตร์ ผลลัพธ์รวมของยุทธศาสตร์นี้คือการเปลี่ยนสถานะของโชนจาก “มรดกที่ได้รับการรับรอง” สู่ “มรดกที่มีเครือข่ายและมีชีวิต” (Networked Living Heritage) ซึ่งสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของ Logan & Reeves (2009) ที่มองว่าความยั่งยืนของมรดกวัฒนธรรมไม่ใช่ผลลัพธ์ของการปกป้อง แต่เป็นผลลัพธ์ของการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องในชีวิตทางสังคมของโลก

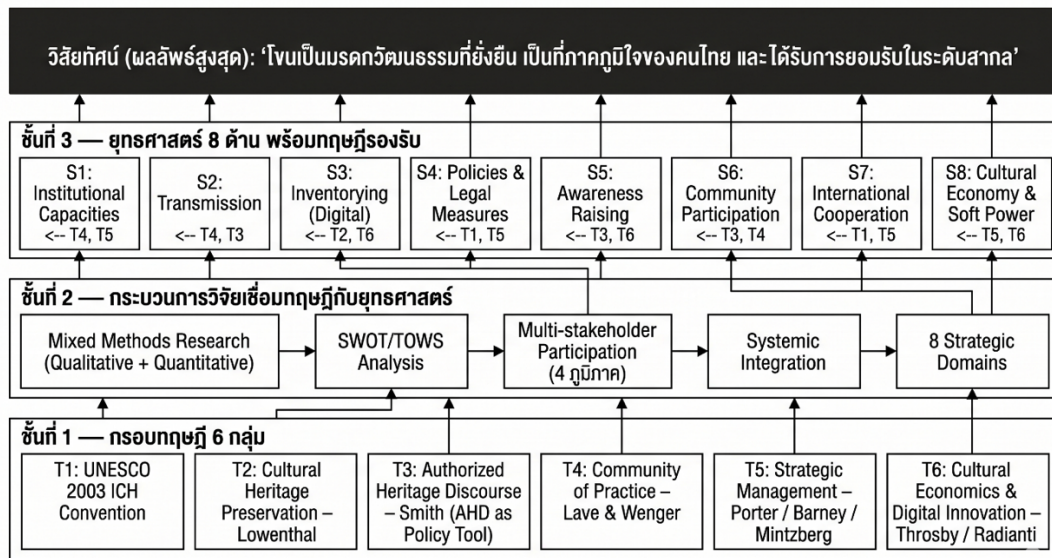

Figure 1. Systemic Architecture: ความสัมพันธ์ระหว่างกรอบทฤษฎี 6 กลุ่ม กระบวนการวิจัย และยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนโabin 8 ด้านสู่ความยั่งยืน

Figure 1. Diagram showing the Systemic Architecture of the research

Note. © Natthakan Bunsiri, 2025. Author’s own work.

5.3 คุณูปการทางวิชาการและการก้าวหน้าของขอบเขตความรู้ (Academic Contribution & Frontier Knowledge)

งานวิจัยนี้มีนัยสำคัญทางทฤษฎีขั้นสูง (Theoretical Advancement) อย่างน้อย 4 ประการที่แยกงานชิ้นนี้ออกจากการศึกษา ICH Safeguarding ในบริบทไทยที่มีมาก่อนหน้า

ประการแรก การสร้างกรอบบูรณาการข้ามศาสตร์ที่ไม่เคยมีมาก่อนในบริบทไทย งานวิจัยด้าน ICH Safeguarding โดยทั่วไปมักเลือกใช้ทฤษฎีจากศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง งานวิจัยนี้เป็นชิ้นแรกในบริบทไทยที่บูรณาการทฤษฎีจากสังคมวิทยาวัฒนธรรม (Lowenthal, Smith) การเรียนรู้ทางสังคม (Lave & Wenger) และการจัดการเชิงกลยุทธ์ (Porter, Barney, Mintzberg) ในกรอบเดียวกัน การบูรณาการนี้ไม่ใช่การ “ยืมทฤษฎี” แต่เป็นการสร้าง “บทสนทนาข้ามศาสตร์” ที่นำไปสู่ข้อค้นพบที่ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งไม่สามารถผลิตได้ด้วยตัวเอง (Creswell & Plano Clark, 2018)

ประการที่สอง การพลิกบทบาทของ Authorized Heritage Discourse (AHD) จากกรอบวิจารณ์สู่เครื่องมือออกแบบนโยบาย งานวิจัยส่วนใหญ่ใช้ AHD ของ Laurajane Smith เป็นกรอบวิจารณ์นโยบายมรดกแบบ “บนลงล่าง” (Top-down) งานวิจัยนี้ก้าวไปอีกขั้น โดยนำ AHD

มาใช้เป็น “เครื่องมือออกแบบนโยบาย” (Policy Design Tool) ที่ช่วยระบุว่าควรจัดสรรพื้นที่อำนาจการตัดสินใจในระดับชาติ ภูมิภาค และชุมชนอย่างไร ซึ่งเป็นนวัตกรรมทางระเบียบวิธีที่มีนัยต่อการวิจัย ICH Policy ในวงกว้าง (Smith, 2006)

ประการที่สาม งานวิจัยนี้เสนอแนวคิด “ดัชนีสุขภาพของระบบนิเวศมรดก” (Heritage Ecosystem Health Index) ที่วัดสถานะของโซนได้อย่างรอบด้านทั้งมิติการอยู่รอด การส่งทอด การมีส่วนร่วม และความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ ซึ่งถือเป็นเครื่องมือใหม่สำหรับการติดตามและประเมินผลที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับ ICH รายการอื่นได้ ทั้งในระดับประเทศและระดับสากล (Bunsiri, 2024)

ประการที่สี่ การแปลงวิสัยทัศน์ระยะยาวเป็น “เป้าหมายเชิงปริมาณและตัวชี้วัด (KPIs)” ที่ชัดเจนในระยะ 3 ปี 5 ปี และ 10 ปี แก่ปัญหาจุดตันของงานวิจัยมรดกวัฒนธรรมที่มักจบลงด้วยข้อเสนอแนะเชิงอุดมคติที่ไม่อาจนำไปปฏิบัติได้ การแปลงทฤษฎีไปสู่ตัวชี้วัดที่วัดได้จริง เช่น จำนวนการตั้งกองทุน การออกกฎหมายคุ้มครอง จำนวนผู้ได้รับการรับรองมาตรฐานวิชาชีพ และดัชนีการรับรู้ของเยาวชน เป็นก้าวสำคัญที่ทำให้ “วิจัยเชิงนโยบาย” มีผลกระทบในโลกจริงอย่างเป็นรูปธรรม รูปธรรม (Department of Cultural Promotion, 2024)

การบูรณาการกรอบแนวคิดข้ามศาสตร์ทั้ง 4 ประการข้างต้น เป็นการยกระดับรูปแบบการบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรมของไทย จากการอนุรักษ์เชิงรักษาสภาพ ไปสู่การบริหารจัดการเชิงรุกที่ตอบโจทย์บริบทแวดล้อมและขับเคลื่อนสู่แผนปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรม ทำให้โซนไม่ใช่เพียงศิลปะที่ต้องดูแลรักษา แต่กลายสภาพเป็น “สินทรัพย์ทางยุทธศาสตร์ชาติ” ที่มีระบบนิเวศรองรับอย่างยั่งยืน

5.4 ข้อจำกัดของการวิจัย (Limitations)

แม้ว่างานวิจัยนี้จะมีจุดแข็งในด้านการบูรณาการข้ามศาสตร์และการลงพื้นที่ครบทั้ง 4 ภูมิภาค แต่ผู้วิจัยตระหนักถึงข้อจำกัดอย่างน้อย 4 ประการที่ผู้อ่านควรพิจารณาประกอบ ได้แก่

- 1) ข้อจำกัดด้านขอบเขตกลุ่มตัวอย่าง การเลือกกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธี Purposive Sampling จำนวน 150 คน แม้จะมีความหลากหลาย ครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มหลัก แต่ไม่อาจเป็นตัวแทนของ ประชากรในแบบสถิติ โดยเฉพาะชุมชนขนาดเล็กในระดับท้องถิ่น ผลการวิจัยจึงมีลักษณะเชิงนโยบาย (Policy-oriented) มากกว่าการสรุปอ้างอิงทางสถิติ (Statistical Generalization)

2) ข้อจำกัดด้านพลวัตของบริบท การวิจัยสะท้อนสถานการณ์ในช่วงปี พ.ศ. 2566 ถึง 2567 บริบทด้านเทคโนโลยี นโยบาย Soft Power และสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ยุทธศาสตร์ที่เสนอจึงควรได้รับการทบทวนและปรับปรุงตามพลวัตของบริบทอย่างสม่ำเสมอ

3) ข้อจำกัดด้านความเป็นไปได้ในการนำยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติ แผนยุทธศาสตร์ 8 ด้าน ถูกออกแบบบนพื้นฐานข้อมูลจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและกรอบทฤษฎีที่ผ่านการพิสูจน์ในบริบทนานาชาติ อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จในการปฏิบัติขึ้นอยู่กับปัจจัยเชิงโครงสร้างที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของผู้วิจัย เช่น เจตจำนงทางการเมือง งบประมาณ และความต่อเนื่องของนโยบาย การวิจัยเชิงประเมินผลในระยะต่อไป จึงมี ความจำเป็น

4) ข้อจำกัดเชิงวิธีวิทยาของการวิจัยเชิงนโยบาย งานวิจัยเชิงนโยบายประเภทนี้มีเป้าหมายในการ ออกแบบแนวทางปฏิบัติมากกว่าการทดสอบสมมติฐานเชิงสาเหตุ ดังนั้น ข้อค้นพบจึงมีลักษณะเป็น “ข้อเสนอแนะ เชิงหลักฐาน” (Evidence-based Recommendations) ที่ต้องการการพิสูจน์ผ่านการทดลองปฏิบัติ และการประเมินผลในบริบทจริง

บทสรุป

โฉมใหม่เพียงศิลปะการแสดง หากแต่เป็นบทพิสูจน์ความจริงจังของรัฐในการบริหารจัดการ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแห่งชาติ การที่ยูเนสโกประกาศขึ้นทะเบียนโฉมใหม่ในปี พ.ศ. 2561 มิใช่จุดสิ้นสุดของภารกิจ หากแต่คือจุดเริ่มต้นของพันธกรณีระยะยาวที่มีกำหนดเส้นตายโดยพฤตินัย งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าโฉมกำลังเผชิญสิ่งที่ไม่อาจอธิบายได้ด้วยคำว่า “ความเสื่อมโทรม” หรือ “การขาดความสนใจ” เท่านั้น แต่เป็น “วิกฤตการณ์เชิงระบบนิเวศทางวัฒนธรรม” (Cultural Ecosystem Crisis) ที่รากเหง้าฝังลึกอยู่ในโครงสร้างการบริหารที่กระจัดกระจาย งบประมาณแบบโครงการเฉพาะกิจที่ขาดความต่อเนื่อง และช่องว่างระหว่างอุดมการณ์การอนุรักษ์ กับความเป็นจริงเชิงเศรษฐกิจของศิลปินผู้สืบทอดมรดก

ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่แผนยุทธศาสตร์นี้เสนอจึงมีนัยสำคัญเกินกว่า การปรับนโยบายทั่วไป นั่นคือการเลิกมองโฉมในฐานะ “วัตถุที่ต้องอนุรักษ์” แล้วเปลี่ยนมามองในฐานะ “ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่ต้องบริหารจัดการเชิงรุก” (Proactive Cultural Ecosystem Management) กระบวนทัศน์ใหม่นี้มีนัยเชิงปฏิบัติ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก ต้องสร้างกลไก

กำกับดูแลแบบพหุภาคีที่แท้จริง ไม่ใช่เพียงการปรึกษาหารือในนามของการมีส่วนร่วม แต่ต้องเป็นการมอบอำนาจตัดสินใจให้ชุมชน ศิลปิน และนักวิชาการท้องถิ่น ประการที่สอง ต้องสร้างความยั่งยืนทางการเงินผ่านกองทุนโยนที่เป็นอิสระจากวงจรงบประมาณรัฐบาล และประการที่สาม ต้องเปลี่ยนโยนจาก “ค่าใช้จ่ายทางวัฒนธรรม” ให้กลายเป็น “การลงทุนเชิงยุทธศาสตร์” ที่มีผลตอบแทนวัดได้ทั้งในมิติเศรษฐกิจและมิติ Soft Power

ยุทธศาสตร์ทั้ง 8 ด้านที่งานวิจัยนี้นำเสนอมีใช้รายการโครงการที่แยกจากกัน หากแต่เป็นการออกแบบเชิงระบบ (Systemic Architecture) ที่ออกแบบให้แต่ละส่วนเชื่อมโยงและเสริมพลังซึ่งกันและกันอย่างบูรณาการ กล่าวคือ สถาบันโยนแห่งชาติเป็นฐานสร้างคน, Khon Digital Archive เป็นฐานสร้างองค์ความรู้, กองทุนโยนเป็นฐานสร้างความต่อเนื่อง, การบูรณาการเข้าสู่ระบบการศึกษาเป็นฐานสร้างความผูกพันในระยะยาว และ Khon Global Network เป็นฐานสร้างอำนาจต่อรองในเวทีโลก ความเชื่อมโยงเชิงระบบนี้ คือ สิ่งที่ยกแผนยุทธศาสตร์ฉบับนี้ออกจากเอกสารนโยบายทั่วไปซึ่งมักบัญญัติ “สิ่งที่ควรทำ” โดยปราศจากการออกแบบกลไกที่จะขับเคลื่อนให้เกิดขึ้นจริง

ข้อค้นพบจากการลงพื้นที่ทั้ง 4 ภูมิภาคยังชี้ให้เห็นมิติที่ลึกกว่าการขาดทรัพยากร นั่นคือการขาด “ความรู้สึกเป็นเจ้าของ” (Sense of Ownership) ในหมู่ชุมชนที่อยู่นอกกรอบสถาบันหลัก トラบใดที่โยนยังถูกรับรู้ในฐานะมรดกของส่วนกลาง การสืบทอดในระดับรากหญ้าก็ยากจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ตัวชี้วัดความสำเร็จสูงสุดของแผนยุทธศาสตร์นี้จึงมิใช่จำนวนโครงการที่สำเร็จลุล่วง หากแต่คือคำตอบของคำถามที่ว่า “คนไทยในทุกภูมิภาครู้สึกว่ายโยนคือมรดกของพวกเขาหรือไม่”

ในบริบทของการแข่งขัน Soft Power ระดับโลก ซึ่งประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างเร่งพัฒนา “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” ของตน โยนถือเป็นสินทรัพย์เชิงยุทธศาสตร์ที่หายากยิ่ง กล่าวคือ เป็นมรดกที่มีความซับซ้อนระดับสูง ได้รับการรับรองระดับนานาชาติ และมีศักยภาพในการสร้างมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่แทบไม่มีขีดจำกัด ทว่าศักยภาพนี้จะเปล่งปลั่งได้ก็ต่อเมื่อประเทศไทยตัดสินใจลงทุนในโยนอย่างเต็มรูปแบบ มิใช่เพียง “อนุรักษ์” แบบเดิมที่ขับเคลื่อนด้วยความรู้สึกหวงแหน แต่ต้องขับเคลื่อนด้วยวิสัยทัศน์ว่าโยนคือ “ทูตทางวัฒนธรรมที่ทรงพลังที่สุดที่ไทยมี” คำถามที่งานวิจัยนี้ฝากไว้จึงมิใช่ว่า “โยนจะอยู่รอดหรือไม่” เพราะโยนมีรากที่แข็งแกร่งเกินกว่าจะล้มได้ง่าย แต่เป็น “โยนจะดำรงอยู่ในแบบใด” จะอยู่ในฐานะพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตซึ่งผู้ชมนับถือด้วยระยะห่างหรือจะกลายเป็นพลังทางวัฒนธรรมที่เด่นร่าอยู่ในชีวิตของคนทุกยุค และส่งเสียงของไทยออกสู่โลกด้วยพลังที่มีอาจเพิกเฉยได้ คำตอบนั้นอยู่ที่การตัดสินใจในวันนี้

References

- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Blake, J. (2006). *Commentary on the 2003 UNESCO Convention on the safeguarding of the intangible cultural heritage*. Institute of Art and Law.
- Bunsiri, N. (2024). *Strategic development of Khon toward sustainability* (Unpublished research report commissioned by the Department of Cultural Promotion, Ministry of Culture, Thailand). (in Thai).
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Department of Cultural Promotion. (2024). *Implementation report on the promotion of Khon intangible cultural heritage* (Unpublished internal report). Ministry of Culture, Thailand. (in Thai).
- Japan Arts Council. (2022). *Outline of the Japan Arts Council*.
- Korea Arts and Culture Education Service. (2022). *Annual report 2022*.
- Korea Cultural Heritage Foundation. (2022). *Safeguarding intangible cultural heritage of Korea*.
- Laosunthara, N. (2006). *Ramakien: Original texts and variants*. Kasetsart University Press. (in Thai).
- Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE Publications.
- Logan, W., & Reeves, K. (Eds.). (2009). *Places of pain and shame: Dealing with 'difficult heritage'*. Routledge.
- Lowenthal, D. (1985). *The past is a foreign country*. Cambridge University Press.
- Mintzberg, H. (1994). *The rise and fall of strategic planning*. Free Press.
- Nurse, K. (2006). Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development. <https://doi.org/10.14217/SMALST-2007-3-EN>

- Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
- Radianti, J., Majchrzak, T. A., Fromm, J., & Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. *Computers & Education*, 147, 103778. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103778>
- Rutnin, M. M. (1996). *Dance, drama, and theatre in Thailand: The process of development and modernization*. Silkworm Books.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.
- Thailand. (2022). *Periodic report on the implementation of the Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage: Thailand*. UNESCO. <https://ich.unesco.org/en/periodic-reporting>.
- Throsby, D. (2001). *Economics and culture*. Cambridge University Press.
- UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. UNESCO.
- UNESCO. (2008). *Operational directives for the implementation of the Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. UNESCO.
- UNESCO. (2018). *Khon, masked dance drama in Thailand*. UNESCO.
- Virunrak, S. (2012). *Thai performing arts: Development and transmission of Khon performance*. Bunditpatanasilpa Institute. (in Thai).
- Virunrak, S. (2024). *Advisory committee report on the Khon strategic research project* (Unpublished advisory report). Department of Cultural Promotion, Ministry of Culture, Thailand. (in Thai).
- Yupho, T. (1973). *Khon*. Department of Fine Arts. (in Thai).

คำแถลงการณ์เปิดเผยข้อมูล (Funding and Disclosure Statement)

"โครงการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม รายการ โชน ในฐานะรายการตัวแทนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ" ได้รับทุนอุดหนุนจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม เลขที่สัญญารับทุน: กมร4/2568 และได้ผ่านการรับรองจาก คณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในคน กลุ่มสหสถาบัน ชุดที่ 2 สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้ว